

УДК: 821.512.145

Джелилова Ленияра Шакировна[1]
E_mail: trysto@mail.ru

Сеитумер Эмин шиириетининъ хусусиетлери
(Олюмининъ 14-джи йылында шаирни анъаркен)

Анълатма. *XX асырнынъ экинджи ярысында иджат эткен къырымтатар эдебиятчысы озь бедииятында пек махаретли бир шаир, языджы – С. Эмин. Эсерлеринде къолай ве самимий ифаделерни къулланып, джанлы тасвирнинъ билинген ёлларыны къуллана. С. Эмин шиириетинде юксек бедиий шекиль ве нефис мевзуларны дегиль де, лирик дуйгъунынъ, сёз назиклигининъ ве реализмнинъ ифадесини сергилей.*

Ватанперверлик поэтикамызнынъ башарылы бир темсильджиси сайылгъан С. Эминнинъ шиирини тедкъикъ этюв гъайретине джесаретлендик.

Анахтар сёзлер: *къырымтатар шиириети, Сеитумер Эмин, патриотика.*

XX асырнынъ эм башы, эм сонъу гурьделеген сиясий янъылыкъларгъа зенгин бир девирлердир. Анъылгъан асырнынъ башында иджат эткен шаирлеримиз керчектен де истидатлы экенлер, земаневий шаирлер оларгъа такълит этип, оларнынъ усталыкъларыны огренгенлер.

Ватан Къырым мевзулы шиирлерни Уйкен несиль шаирлерде пек сыкъ раст кельмекте. Бойле шаирлерден бири де Сейтумер Эмин. Онынъ, шиирлерде ишлеген ватанперверлик, асретлик, Ватангъа авеслик мевзулары энъ парлакъ тарзда ифаде этильген. Сейтумер Эмин, Решид Мурад киби уйкен несиль шаирлери ве языджылары бу дуйгъуларны сонъраки несиль языджыларымызгъа эсерлери иле ашлайлар [4].

Реаль яшайышта юзь берген аллар озь аксини бедиий эдебиятта тапа биле. Бу табиий бир алдыр, чюнки иджат эткен языджы джемиетни раатсызлагъан меселелерни, актуаль мевзу ве гъаелерни эсерлери вастасынен алемге еткизмеге тырыша. Демек, бойле эсерлерден белли бир девирде керчектен де яшалгъан эмоциональ дуйгъулар акъкъында малюмат алмамыз мумкюн.

XX асырны козьге алсакъ, девир фаджиасыны кескин къалеминен косьтермеге тырышкъанлар арасында илькиде Бекир Чобан-задени косьтере билемиз [2].

Бир сонъраки несильнинъ фаджиасы – II Дюнья дженки ве сюргюнлюк фаджиалары. Иште бу экинджи несильнинъ белли темсильджилеринден бири, юксек сесли шаир Сеитумер Эминдир.

«Ватан, Ватангъа асретлик, тувгъан топракъ, гъурбетлик» мевзуларынынъ бизим эдебиятнынъ табий мевзусы оларакъ корюне. Тарихымызны козь огюмизге алсакъ, эльбет.

Сейитумер Эминнинъ аят ёлу

Сеитумер Эмин 1921 сенесининъ 15 майыс куню Багъчасарайнынъ Албат коюнде догъды. Генч Сеитумер 10 сыныф мектебини битирген сонъ район газети «Ударник»те месуль кятип олуп чалышты. Язылары Къырымнынъ чешит периодик неширлеринде басылды.

---

[1] ***Джелилова Ленияра Шакировна,*** к. филол.. н., доц. кафедры крымскотатарской литературы и журналистики ГБОУВО РК КИПУ (Симферополь).

Озю, 1941-де дженкке гонъюлли оларакъ кете. Акъяр шеэр мудафаасында булунып яралана. 1942-ден башлап, Сочиге эвакуация олунгъан «Къызыл Къырым» газетинде чалыша.

С. Эмин Къырым орманларында партизанлыкъ япып, ильки шиирлерини яза. Листовка ве «обращение»лерни язып дагъыта эди. Бу листовкаларда чокъ кере озь шиирлерини къуллана эди.

Сюргюнликтен сонъ «Фархад» ГЭСте культработник олуп чалышты. 1948-де сюргюн этильгенлерден бу ерде бир ансамбль топлай.

Айны йылларда Сеитумер Эмин Госкино секторында чалышты.

1965–1971 сенелери Ташкенттеки Гъ. Гъулам нешриятынынъ къырымтатар болюгининъ редакторы ола. Гъыябен САГУ алий окъув юртыны битире.

1968-де Ташкентте «Беяз чичеклер» адлы китабы чыкъа. 1969-да Ташкентте «Атешли куньлер» адлы китабы, 1971-де исе Ташкентте «Ираде дерьясы» адлы романы чыкъа.

С. Эмин 1972-де Новороссийск шеэрине коче. Бу ерде кене Госкино структурасында чалыша. Лякин Ватангъа къайтув умютинен яшай ве эдебий яратыджылыгъыны девам эттире. Ватангъа асретликни ифаде эткен шиирлерни язып, неширлерде бастыра.

1977-де Краснодарда русча оларакъ «Опаленные волны» адлы шиирлер китабы чыкъа. С. Эмин 1980-де айны шеэрде рус тилинде «Дорога» адлы шиирлер китабы чыкъа.

Сеитумер Эмин 1990-нджы сенелерде Къырымгъа кочип ерлеше. Украина культура эрбабы мукяфатыны къазангъан эдебиятчымыз 1994-де Акъмесджитте «Сенинъ йылдызынъ» адлы романны нешир эте [18].

Язычы Сеитумер Эмин 2004 сенеси Акъмесджитте вефат эте.

Сеитумер Эминнинъ ильк эсерлери

С. Эмин даа еди яшында олгъанда, бабасы чёльге захире алмагъа кеткенде, бир рус хырсыз оны пычакълап ольдюре. Анасы колхозда чалыша. Койде 4-нджи сыныфны битирген сонъ, кичик Сеитумер Диванкойде орта мектепте окъуй. Сонъра Буюк Озенбаш коюне авуша ве 1939 сенеси мектепни битире.

С. Эмин 1941 с. гонюлли оларакъ дженкте. 1942 с. Сочиге авушкъан «Къызыл Къырым» газетинде чалыша. 1944 сенеси партизанлыкъ япа. Иште бу неширлерде дженктен эвель генч языджынынъ ильк шиирлери басыла [18].

С. Эмин бедиий яратыджылыкънен та генчлик чагъындан огърашып башлады. Онынъ макъалелери, очерк ве шиирлери район ве джумхуриет газеталарында басыла эди. Аркъадашлары аскерликке кеткенде, оларгъа багъышлап язгъан «Аркъадаш, ёлгъа!» серлевалы манзумеси онынъ ильки язгъан шири олды.

Сюргюнлюк вакъытында С. Эмин семерели иджат эте. О, эсерлерни эки тильде – къырымтатарджа ве русча сербест язгъан эдиплеримизден эди. Онынъ ильк шиирлер джыйынтыгъы 1968 сенеси Ташкенте дердж олунды. Бу «Беяз чичеклер» серлевалы китабындаки эсерлери чешитли мевзуларда язылгъан эди.

Шу девирде энди эдебиятта ильки эсерлерини та дженктен эвель бастырып башлагъан орта несиль эдебиятчылары: Риза Халид, Сеитумер Эмин, Энвер Селямет, Ремзи Бурнаш, Черкез-Али, Якъуб Зекки, Джевдет Аметов, Джеваире Меджитова, Юнус Темиркъая, Амет Мефаев, Зейнеп Аббасова, Мамбет Алиев, Ибраим Паши, Эшреф Ибраим ве дигерлер эдебиятта фааль чалышып башладылар. Олардан Риза Халид, Сеитумер Эмин, Энвер Селямет, Якъуб Зекки, Черкез-Али, Джевдет Аметов. Ремзи Бурнаш, Ибраим Паши сонъундан СССР языджылары бирлигининъ азалары олды.

Несир жанрынынъ энъ колемли шекили олгъан романлар язылгъаны эдебиятымызнынъ черчивеси бир дередже даа кенишлегенини косьтермекте. Шамиль Алядиннинъ «Эгер севсенъ» (1961 с.) ве «Рузгярда саллангъан фенерлер» (1969 с.), Юсуф Болатнынъ «Саф юреклер» (1962 с.) ве «Анифе» (1969 с.), Решид Мураднынъ «Дагълар сонатасы» (1968 с.), Сеитумер Эминнинъ «Ираде дерьясы» (1971 с.), Черкез-Алининъ «Сабалар къучагъында» (1973 с.) ве саир романлар бу фикиримизнинъ исбаты ола биле [18, с. 9].

Сейитумер Эминнинъ Ватан мевзулы эсерлери

Ватанперверлик Сеитумер Эминнинъ эм шахсий омюринде, эм меслекий яшайышта пек белли оларакъ огге чыкъмакътадыр. Огълу дюньягъа кельгенде онъа озь коюнинъ адыны бере де Албат деп къоя. Къызы исе дюньягъа кельген сонъ адыны Лейля деп берелер.

Ясакълар ве цензура вакътынде шаир эр бир шииринде Ватанны гизлиден олса да ифаде этмеге тырыша. Лякин ашкъ мевзулы шиирлеринде «ана топракъ», «ешиль ада», «денъиз», «чал далгъалар», «сельби» киби Къырым табиатынен алякъалы бир такъым сёз ве ибарелерни къуллана [1].

Топрагъым

Йылдызлар омузуна басып мен
***Кок**лерде юрьсем де,*
Эп санъа бакъарым,
***Топраг**ъым.*
***Денъиз**лер севсем де,*
*Къанатлы **далгъа**ны опьсем де,*
Асыл мен,
Кене де
Ялынъа ялдарым,
Топрагъым.

Бу сатырларда шаир даима табият элеменлерини къуллана, эм де Къырымгъа хас базы маналарны ишлете. Булар денъиз, далгъа, ялы.

Мен сенинъ коксюнъде
***Тамыр**лар аттым.*
Мен сенинъ коксюнъде
Къанатлар такътым,
Мен сенинъ коксюнъде
Къанларгъа баттым.
Севгимни,
Бахтымны мен сенде таптым,
*Деделер **Ватан**ы –*
*Азиз **топраг**ъым.*

Шаир тамырларны хатырлай. Ватаннынъ топрагъыны санки инсаннынъ багъры, кокси оларакъ коре. Ве эдждатларны (деделерни) анъып, топракъны азиз бир мекян оларакъ косьтере.

Чокъ джефа корьген чыдамлы багърында
Бабамнынъ, дедемнинъ мезары къалды.
*Яшлыгъым кечти **топракъ-таш**, **дагъ**ында…*
Сенинъчюн тельмирдим, юрегим талды.
***Асрет**ли козьлерим **ёл**ларда къалды…*

Бутюн шиир боюнджа Къырымнынъ табияты, ташы-топрагъы, ёллары, атта эски къабирлер, мезарлар инсанда асретлик дуйгъусыны къозгъалткъан ве ватанны ис эттирген насылдыр нокъталар оларакъ ишлетиле.

Шаирнинъ озю эр бир шииринде – «къальб», «гонъюль» ве «джан» сымасы бардыр.

Ана-ватаннынъ гузеллигини эм бульбуль сайрай, эм денъизнинъ далгъалары, эм де озен сувлары шырныкълы сеснен шувулдайлар. Ватан сувы басит бир сув дегиль, мытлакъ –

шербеттир. Ватаннынъ коктеки йылдызлары да ич бир ерде парылдамагъандайын тек Къырым устюнде парылдайлар.

Меним юртум

*Меним **юрт**ум **къая**лы, **дагъ**лы…*
Анда йылдызлар йырлай бульбульдай.
***Сув**лары салкъын, шербеттен татлы…*
***Далгъа**лар устюнде ай ялдай.*

Санки о бир топ гуль ялыда –
*Далгъалы **денъиз**нинъ коксюнде.*
Дердинъе дерман тапарсын анда,
Серин танъ еллери эскенде.

Шаир Къырым сёзюне пек чокъ гузель синонимлер де къуллана: «ана-юрт», «ана-Ватан», «Ешиль Ада», «Азиз топракъ». Атта шаир ичюн ич бир вакъыт ватан оламагъан Озьбекистаннынъ Фергъанасыны айны шу шиирде зыт маналы бир элемент оларакъ къуллана.

Башынъны чалманен саргъанда думан
Кевдеси сачакълы ялыда, –
*Дерсинъ, келиндай бу **ешиль Ада***
Дюньяда,
Тенъешсиз догъгъан.

*Бугунь мен ойланам **юрт**умдан авлакъта.*
Бар аят джанлана
Козюм алдында.
Истер – сёг,
Истер – сев,
Мен сана мусафир кельдим гузель Фергъана.

Фергъана ичюн ялынъыз «гузель» сыфатыны къулланыр экенде, Ватан ичюн исе «назик келин» манасыны къуллана. Яни даима тазе, нарин, токъунылмаз, пак, кирленмез, тувгъан ве даима азиз Къырым.

*Къулан чёллеринъ бенъзер **денъз**име.*
*Памукълар обасын **Чатыр**гъа ошатам.*
Сен кулип бакъсанъ да бенъзиме,
Бу къара кедерли куньлерни унутмам.

Эмек бирлигинъ сес бере коклерге.
Толу дастархан – достларгъа софранъ.
Эгер де мен къайтыр эвеним койге,
Яшынъны, къартынъны чагъырам мехман.

Лякин бу шииринде шаир озьбек халкъына ве топрагъына миннетдарлыкъ ве вефа дуйгъуларыны бильдире. Буны да самимийлик иле беджере. Къыяслав усулынен «къаве – чайхана», «къаве – чай», «дастархан – софра», «дост – мехман», «Къулан чёллер – денъиз», «кок чай – джезве» киби фаркълы маналы (къырымтатар – озьбек) сёзлерни къуллана.

Къурармыз ***ялы****да къаве-чайхана…*
Далгъа*лар коксюнде къаве, чай ичермиз.*
Дост ве шадлыкънен къувана-къувана,
Земане ёлуны бирликте кечермиз.

Юреклер яныгъын сёндюрир кок чай.
Къайнасын джезвелер, къайнасын!
Къырым*лы – докъсангъа кирген чал,*
Къырым*да яшасын, яшасын!...* 1963 с. [7, с. 35].

Шаирнинъ асыл сёнмеген ве тынмагъан ярасы – асретликтир. Буны тек Ватангъа асретлик оларакъ къайд эте билемиз.

Инсан оларакъ эр шейге малик бир шахс (шаир), лякин буларнынъ ич бир бахты ве къадри ёкъ Ватан ёкълугъы бар экенде. Шаир озюни даима Ватан огъруна феда этмеге, къурбан олмагъа азыр олгъаныны ифаделей.

Эй, Ватан!

Эй, ***Ватан****, гузель* ***Ватан****.*
Бар Дюньяга нам бердинъ.
Сенинъ ичюн джан къурбан.
Аллы-гуллю чемберсинъ.

Эй, ***Ватан****, ана Ватан.*
Санъа ***асрет татар****лар.*
Козьяш тёкип ёлларда
Сюргюнлюк*тен къайталар.*

Эй, ***Къырым****, азиз* ***Ватан****.*
Савулмагъан ярамсынъ.
Эй, ***Ватан****, гузель* ***Ватан***
Татарлыг*ъым, анамсынъ.*

Эй, ***Ватан, Къара денъиз****.*
Чал ***далгъа****лар седасы.*
Эй, ***Ватан****, гонълюм темиз,*
Дерсинъ баарь сабасы.

Татарлыкъ ватансыз, ватан да татарсыз олалмай. Бир инсаннынъ аятында энъ муим, энъ ильки ихтияджлар: *ватан, топракъ, ана, тиль, иман* ве *азатлыкъ*. Булар эписи Сеитумер Эминнинъ шииретинде биринджи сыра алгъан къыйметлер.

Эй, ***Ватан****, гузель Ватан.*
Дестан олдынъ тиллерде.
Сенсинъ бабам, сенсинъ анам.
Сенчюн яндыкъ дженклерде.

Эй, ***Ватан****, дживан* ***Ватан****.*
Бульбуллеринъ охшайлар.
Серин елли сабаларынъ,
Гузеллерге ошайлар.

Дюньяда къыймети, фияты оламагъан яки билинмеген, сатыламагъан, денъишмеген ве гъайып этильмеген бир къач муим шей бар. Буларнынъ энъ къыйметлиси, энъ биринджиси Ватандыр. Шаиримиз Сеитумер Эмин бутюн эдебий иджадыны бу мевзугъа, бу къыйметке багъышлагъаныны коре билемиз. Бу шаир – Ватан эм дживан (яни севгили), эм мераметли ана, эм шевкъатлы баба, эм де сабий, къорчалавсыз бир бала оларакъ косьтере. Ватан бизге, биз де Ватанъа мытлакъ ве даим мухтаджмыз ве ялынъыз онъа багълымыз.

Эй, ***Ватан****, ана* ***Ватан****.*
Бар Дюньяда тек сенсинъ.
Эй, ***Ватан****, дживан* ***Ватан***
Сенинъ ичюн джан къурбан. [7, с. 61–62].

XX асырнынъ экинджи ярысында иджат эткен къырымтатар эдебиятчылары озь бедииятларында пек махаретли эдилер. Булар къолай ве самимий ифаделерни къулланып, джанлы тасвирнинъ билинген ёлларыны кечелер. Бойле шаирлерден бири Сеитумер Эминдир.

Онынъ шиириетинде юксек бедиий шекиль ве нефис мевзуларны дегиль де, лирик дуйгъунынъ, сёз назиклигининъ ве реализмнинъ ифадесини коре билемиз. «Дженк сафларынынъ шаири» яки «дженгявер рухлы шаир» деп адландыра билемиз Сеитумер Эминни шаир оларакъ. О, тамам озь девирининъ парлакъ темсильджисидир.

Халкъ арекетинде иштирак эткени ичюн даима КГБ ве милиция хадимлерининъ такъиби астында булунгъан язываджымыз бунынчюн Краснодаргъа коче. Анда да иджадыны девам эттире. Халкъ арекетининъ тамам меркезинде ер ала.

Сейтумер Эминнинъ ана-Ватаны Къырымда 2000 сенеси энъ салмаклы китабы («Сенъ олмасанъ…») чыкъа, бу шиирлер китабы Ватанда дюнья юзи коре. Шу китапкъа озю язгъан кириш макъалесинде акъсакъал шаиримиз «Мен, 35–40 къырымтатар языджылары кенъешининъ азасым. Украинада нам къазангъан медениет эрбабым. 40 йылдан берли Журналистлер бирлигининъ азасым», – деп гъурурнен къайд эте. Бу – онынъ ифтихар дуйгъусы иле язгъан сёзлери. Шаир озь миллетине, миллий давагъа садыкъ эвлят оларакъ къараманджа омюр кечирди ве эдебиятымызнынъ, миллий арекетимизнинъ тарихында айрыджа муим ер алды [6, с. 159].

Джелилова Ленияра Шакировна

Особенности поэзии Сеитумера Эмина

Аннотация. *С. Эмин поэт, писатель, переводчик и публицист крымскотатарской литературы середины и конца XX в. Он известен своим ярким литературным творчеством, необычным поэтическим слогом, особенно выразительным языком. С. Эмин знаком и любим читателями за простой и искренний стиль повествования. При этом поэт всегда и неизменно использует классические литературные приемы. Высокий художественный стиль, традиционные формы стиха С. Эмина, близкое нам содержание его литературных произведений, чувственный лиризм граничат с «прозой» жизни и реализмом.*

Патриотическая поэзия нашей литературы ярко отражена в стихах С. Эмина. Именно этот стиль и формы мы попытались анализировать в данной работе, приобщив к статье 14-ю годовщину смерти поэта.

Ключевые слова: *крымскотатарская поэзия Сеитумер Эмин, патриотика.*

Dzhelilova Leniyara Shakirovna

The main traits of Seitumer Emin's Poetry

Abstract. *The article deals with the style and form of Seitumer Emin's poetry. Seitumer Emin is the Crimean Tatar poet, writer, translator and publicist, used to publish his works in the middle and the end of the 20th century. He was known for his vivid literary work, an unusual poetic syllable, especially expressive language. Seitumer Emin became popular among the readers for his simple and sincere style of narration. Moreover, the poet invariably used classical literary devices. The high artistic style, content, traditional forms of Seitumer Emin's verse, sensual lyricism were close to the reader, bordering with the "prose" of life and realism.*

The patriotic poetry of Crimean Tatar literature is vividly reflected in Seitumer Emin's poems.

Keywords: *The Crimean Tatar Poetry, Seitumer Emin, Patriotics.*

Эдебият:

1. Азизов Дж. Алтын кузьнинъ пишкинлиги. (С. Эминнинъ яратыджылыгъы акъкъында) / Дж. Азизов // Йылдыз. – 1987. – № 4. – С. 100–102.

2. Ватарпервер дженкчи шаир. (Сеитумер Эминнинъ 70 йыллыгъы мунасебетинен) // Йылдыз. –1991. – №6. – С. 141.

3. Керимов И. Халкънынъ азатлыгъы огърунда буюк хызмет // Йылдыз, 1983, № 5. – С. 98–101

4. Кокиева А. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихи (9-нджы сыныф ичюн) / А. Кокиева. Акъм.: Къырымдевокъувпеднешир, 2002.

5. Мирошниченко М. Кунештен бир парча. Къырымтатар шиириети антологиясы. XIII-XX асырлар / сост.: М. Мирошниченко, Ю. Къандым. – Киев, 2003. – 786 с.

6. Сеитумер Эмин (Некролог) // Йылдыз. – 2004. – № 2. – С. 158.

7. Сен олмасанъ… (Языджы Сеитумер Эминнинъ догъгъанына 80 йыл толды) // Йылдыз. – 2001. – № 3. – С. 146–148.

8. Фазыл Р. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихи / Р. Фазыл, С. Нагаев. – Акъм.: Къырымдевокъувпеднешир. – 2001. – С. 29–38.

9. Эмин С. Эмен. Корьдинъми? Г074джелер. Ёлджы. Сенинъ кулюшинъ. Беяз чичеклер. Излеринъ. Ягъмур. Тюшюндже. Турналар. Узьме гонджелерни: Шиирлер / С. Эмин // Йылдыз. – 1983. – № 5. – С. 107–109.

10. Эмин С. Несиллер эшкъына: Шиир / С. Эмин // Йылдыз. – 1985. – № 3. – С. 22.

11. Эмин С. Ана топракъ: Шиир / С. Эмин // Йылдыз. – 1990. – № 5. – С. 74–79.

12. Эмин С. Къозгъама эски дертлерни. Мен сени джойгъан сонъ. Тул къадын. Денъизге! Денъизге! Джами огюнде. Къырымлы татарнынъ анты. Не къалды манъа. Джанымны якъты: Шиирлер / С. Эмин // Йылдыз. – 1992. – № 4. – С. 171–177.

13. Эмин С. Джевиз тереги. Къузгъунлар. Сеферлер ёлунда: Шиирлер / С. Эмин // Йылдыз. – 1994. – № 2. – С. 100–105.

14. Эмин С. Гъонъюльде аля доланыр ойлар. Ольсем де, къалсам да. Къарылгъач. Корьмесин козюм. Байрамлар хайырлап: Шиирлер / С. Эмин // Йылдыз. – 1995. – № 2. – С. 40–45.

15. Эмин С. Ана тили: Шиир / С. Эмин // Йылдыз. – 1998. – № 7. – С. 82.

16. Эмин С. Сен олмасанъ – Если б не было тебя / С. Эмин. – Симф.: Доля, 2000. – 320 с.

17. Юнусов Ш. Крымскотатарская поэзия 20-х годов XX века / Ш. Юнусов. – Симф.: Доля, 2004. – 168 с.

18. Юнусова Л. Крымскотатарская литература / Л. Юнусова Л. – Симферополь: Доля, 2002. – 343 с.